

تحلیلی بر
تحولات سیاست بین الملل
و
عدم نهادینه شدن مشارکت سیاسی در ایران
(از مجلس اول تا پنجم مشروطه)

مؤلف: محمد مهدی حسینمردی
(عضو هیئت علمای دانشگاه پیام نور)

Sinanagar publishing

سینا

۱۳۹۶

شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۷۴۲۴-۴۳-۱ :

۴۹۶۲۴۳۹ :

: تحلیلی بر تحولات سیاسی بین الملل و عدم نهادینه شدن
مشارکت سیاسی در ایران (از مجلس اول تا پنجم مشروطه)
/ مؤلف محمدمهدی حسینمردی
تهران: سینانگار، ۱۳۹۶.

۶۸ ص: ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.

: مشارکت سیاسی - ایران - تاریخ - قرن ۱۳ ق

Political participation - Iran - History - 19th century :

: ایران - تاریخ - انقلاب مشروطه - ۱۳۲۴-۱۳۲۷ ق

Iran - History - Constitutional Revolution - 1906-1909 :

: ایران - تاریخ - انقلاب مشروطه - ۱۳۲۴-۱۳۲۷ ق - دخالت روسیه

Iran - History - Constitutional Revolution - 1906-1909 - :

Participation - Russia

: ایران - تاریخ - انقلاب مشروطه - ۱۳۲۴-۱۳۲۷ ق - دخالت انگلستان

Iran - History - Constitutional Revolution - 1906-1909 - :

Participation - Great Britain

۳۲۳/۰۴۲۰۹۵۵ :

۱۳۹۶ ج ۵/ ۱۷۸۹/ JQ

: حسینمردی، محمدمهدی، ۱۳۵۲ -

: فیبا

شابک
کتابخانه کنگره
عنوان کتاب: مشارکت سیاسی ملی

مشخصات نشر
مشخصات ظاهری

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

رده بندی دیویی

رده بندی کنگره

سرشناسه

وضعیت فهرست نویسی

تحلیلی بر تحولات سیاسی بین‌الملل
و عدم نهادینه شدن مشارکت سیاسی در ایران

محمد مهدی حسینی رزمی

(عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور)

ویراستار: یوسف عالی عباسی

تیراژ: ۳۰۰ نسخه

چاپ اول: ۱۳۹۶

چاپ: سینانگار (دیجیتال)

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۴۲۴-۴۳-۱

تهران، اتوبان شهید بابایی، شهرک شهید بهشتی، نیلوفر ۴۴، واحد ۹۲

تلفن: ۷۷۱۱۶۸۱۳

فهرست مطالب

۷	مقدمه
	فصل اول: چشم‌انداز کلی بر سیر تکوین مشارکت سیاسی در ایران (از مجلس اول تا پنجم مشروطه).....
۹	فصل دوم: ارزیابی تحلیلی از تئوریهای مشارکت و توسعه سیاسی.....
۳۱	گفتار اول: مبانی اولیه نظری در تبیین توسعه و نوسازی سیاسی.....
۲۹	گفتار دوم: سیر راه‌رادی از نظریات توسعه و مشارکت سیاسی.....
۳۵	گفتار سوم: چشم‌انداز تئوریهای توسعه و مشارکت سیاسی در منطقه خاورمیانه و ایران.....
۵۲	فصل سوم: نقش بازاندیشی نظام بین‌الملل و روند توسعه دموکراسی در ایران (۱۹۰۷-۱۹۲۵).....
۶۲	گفتار اول: موقعیت نام بین‌الملل (۱۹۰۷-۱۹۲۵).....
۶۳	گفتار دوم: نیروهای سیاسی دوره مشروطه (از مجلس دوره اول تا مجلس پنجم مشروطه).....
۷۶	گفتار سوم: سیاستهای مشترک روس و انگلیس - ایران.....
۹۱	گفتار چهارم: تحولات سیاست بین‌الملل و عدم نهادینه شدن مشارکت سیاسی در ایران (از مجلس اول تا پنجم مشروطه).....
۱۱۰	نتیجه‌گیری.....
۱۴۸	فهرست منابع فارسی.....
۱۵۳	فهرست مقالات فارسی.....
۱۶۲	فهرست منابع لاتین.....
۱۶۱	فهرست مقالات لاتین.....
۱۶۶	

مقدمه

انقلاب مشروطیت رویدادی شگرف در سپهر تاریخ تحولات سیاسی - اجتماعی ایران معاصر بشمار میرود چرا که در گرانیگاه آن فرصتی مغتنم را به ایرانیان ارزانی داشت تا در پرتو حقوق اساسی و بابتنا به حق بر تعیین سرنوشت و آزادیهای عمومی موازنه سنتی میان دولت و مردم را در سخوش دگرگونی نموده و بسترهای لازم را برای مشارکتی کردن ساختارهای حاکمیت مهیا نماید. بخشی از مطالبات سیاسی و اجتماعی مشروطه خواهان معطوف به ایجاد چارچوبی مشخص در حوزه سیاستگذاری عمری که در بین نیروهای سنتی و مذهبی مقتضی تشکیل عدالتخانه و درنزد صالح نه‌گرا و شخصیت‌های روشنفکر برقراری نظام پارلمانی ضرورت داشت. و بحریان بالطبع با تفاوتهایی در نوع گفتمان و منطق سیاسی در پی تعمیم و گسترش موجود و گذار از یک نظام پاتریمونیالیستی به شرایط سیاسی مساوت از قبل بود آثار ملموس چنین تحولات بنیادینی عملاشکلی از یک دگرگونی اساسی و توزیع و باز توزیع قدرت سیاسی را در پیکره حکومت بوجود می‌آورد.

چنین خودانگیختگی متأثر از آگاهی سیاسی ایرانیان در دو سطح تحلیل ملی و بین‌المللی قابلیت احتجاج و فهم می‌یابد. سطح نخست حساسیتی بود که از جانب انقلابیون ایرانی نسبت به حذف استغلا و تمامیت ارضی کشورشان با داشتن تجارب تاریخی از برخوردهای نظامی با یک قدرت فرمانطقه ای نیمه مدرن یعنی امپراتوری روسیه در سالهای ۱۸۱۳ و ۱۸۲۸م. در شمال و شمال غرب ایران و دولت استعماری

انگلیس در جنوب و شرق بدست آمد نتیجه آنکه در چارچوب سیاست بین الملل و فشارهای دیپلماتیک قدرتها فوق از طریق تهدیدات نظامی و انعقاد معاهدات گلستان، ترکمانچای و پاریس سرزمینهای وسیعی را از حوزه حاکمیت دولت مرکزی خارج کرده و با اتخاذ سیاست بین الملل نابرابر به امتیازات و نفوذ چشمگیری در بخشهای متعلق به استقلال سیاسی اقتصادی و قضایی و مراکز اعمال فشار و کنترل ایران دست یافتند. سطح تنبیل بعدی موقعیت ژئوپلیتیکی ایران در منطقه خاورمیانه و دارا بودن سواحل طولانی در حوزه دریایی خلیج فارس به کانون مناقشه، تعارض و گاه‌گاهانه‌های در هاله سیاست خارجی برای دستیابی به منافع بلند مدت بازیگران فاعل منطقه، ای همچون روسیه و انگلیس مبدل گردید. اینگونه کنشگریها، رافضی نظام بین الملل و ستفالیایی و در بین جوامع سیاسی خاورمیانه و بویژه در عراق استراتژیک دولتهای محافظه کار و مستبد ایران، عثمانی و مصر، بدل موتور محرکه ای عمل مینمود که سعی در تسریع بخشی به جریان فراگیر اسلح طلبی، تبیین دولت مدرن، فرهنگ سیاسی مردم سالار، رویکرد به توسعه و حل منطقی بحران چیرگی درون حوزه‌های تمدنی فوق وجود داشت.

انقلاب مشروطیت در وجه درونزا و کنشی به بحران مشروطیت داخلی از یکسو و در بعد بیرونی آن اعاده حاکمیت ملی از دیگر سو در تقابل با چالش سیاستهای بازدارنده قدرتهای روس و انگلیس که نزدیک به یک قرن بر مقدرات سیاسی و اقتصادی ایران سایه افکنده بود لازمه فهم روشن و ژرف در مورد دوره تاریخی مورد نظر بررسی فرصتها و تهدیداتی است که در تاریخ روابط خارجی، دولتهایی نظیر ایران با آن

مواجه شده‌اند. آغاز حکمفرمایی ایل قاجار در سرزمین ایران مصادف بوده با وقوع انقلاب کبیرفرانسه در سال ۱۷۸۹م. و پایان حیات سیاسی این سلسله همزمان با انقلاب اکتبر ۱۹۱۷م. در روسیه گردید. افزایش حجم مبادلات در حوزه تجارت خارجی و تعاملات دوجانبه سیاسی و دیپلماتیک فتح بابی شدت‌دربخش بالا دستی، ایرانیان و اروپاییان نسبت به دستاوردهای فرهنگی و تمدنی یکدیگرآشنایی پیدا کرده و تجربیات و مشاهدات شخصی خود را در قالب سفرنامه و مجموعه خاطرات عرضه کنند. مرادرات دوو تأییرپذیری گسترده‌ای را برای آراء و اندیشه‌های بومی در برخورد دانشفیه سیاسی و پارادایم‌های بر خاسته از متن تحولات نظام بین الملل نظیر: انقلاب صنعتی، استقلال امریکا و انقلاب کبیر فرانسه در اواخر قرن ۱۸ و اوایل قرن ۱۹ به ارمغان داشت. رگه‌های فکری لیبرال دموکراسی و سوسالیزم که از سوی نمایندگان جریانهای روشنفکری موجد تلاشهای گسترده‌ای را در بومی‌سازی آموزه‌ها و مفاهیم ادبیات سیاسی مثل: آزادی، مشارکت سیاسی و حق رأی برای شهروندان، در ایران گردید که روند تئوری‌پردازی و بزرگ‌چسب آن به رویارویی و تنش بین دو نیروی سیاسی مشروطه‌خواه و پادشاهان سنتی طرفدار مشروعه شکل داد. آشنایی روشنفکران با این موضوعات در عالم سیاست از یک طرف و همراهی اقشار مذهبی بویژه نقش آفرینی روحانیت با استفاده از نفوذ و اعتبار معنوی مرجعیت حوزه علمیه نجف از طرف دیگر گام موثری را برای بسیج گسترده سیاسی بمنظور اصلاح‌طلبی ایرانیان زمان انقلاب مشروطیت در پی داشت. اقشار پایین‌دست و کارگر ایرانی با مهاجرت به مناطق قفقاز ضمن ارتباط نزدیک با انقلابیون روسی بویژه در

اثنای انقلاب ۱۹۰۵ روسیه، تحت تأثیرات ایدئولوژیکی زیادی از جانب نیروهای سیاسی آن منطقه واقع شدند. نفوذ سیاسی گروه‌های سوسیال — دموکرات قفقازی در میان مشروطه‌خواهان ایران خصوصا حضور فعال شخصیت‌های رادیکال داشناک ارمنی در نقطه ثقل تحولات داخلی ایران — سیاست روس‌ها را نسبت به منافع استراتژیک خویش برانگیخت. تا او — رادیک رژیم مشروطه خواه رادمرزهای جنوبی تهدیدی بالقوه در سیاست خارجی محسوب نموده که با استفاده از اهرمهای بازدارنده دیپلماتیک و حله نظامی، فشارهای فزاینده ای را متوجه استقلال ملی ایران و نیروهای سیاسی مشروطه‌خواه نمود. نقطه مقابل روسها، بریتانیای کبیر بمنظور حله پیری، توانمندیهای روزافزون نظامی و نفوذ سیاسی قدرت رقیب در ایران در الطبع محافظت از ثبات و امنیت مرزهای سرزمینی شبه قاره هند و آسیای میانه، اولویت سیاستهای راهبردی قرار داشت. رویکرد سیاست حامی، پیرو انگلیس، نسبت به حرکت‌های اصلاح‌طلبانه ایرانیان در صدر تاریخ انقلاب مشروطیت اطمینان خاطری را بین نیروهای مشروطه‌خواه بوجود آورد. به با نگاهی یوتوپایی به دولت فوق و داشتن تجربه‌ای موفق از برقراری یک نظام پارلمانتاریزمی در دنیا میتواند موازنه قوایی مناسب در قبال دیپلماسی استیلای فرانسه و روسیه در ایران باشد رهبران مشروطه بادرک از تعارض منافع سیاست بین‌الملل دولتهای روس و بریتانیا، در جنوب غرب آسیا توانستند این فرصت بدست آمده در راستای پیروزی انقلاب فوق و اهداف سیاسی آن بهره برداری نمایند. اما اوضاع متغیر روابط بین‌الملل با ظهور قدرت ثالثی به نام آلمان هژمونی دو قدرت سنتی را مشترکا در خاور میانه به مخاطره

انداخت. راهکار برون رفت از چنین بحرانی در چارچوب رویکرد دیپلماسی دلسکه و پس از آن با انعقاد معاهده ۱۹۰۷ م. به استراتژی واگرایی سیاست خارجی دودولت روس و انگلیس در ایران خاتمه بخشید. (بهزاد سالاری، ۱۳۷۸، ۵۲) فضای صلح مسلح در اروپا همزمان با آغاز بلوک بندیهای قدرتها و شروع درگیریهای جنگ جهانی اول، وضعیت انقباضی را چه در سطح ملی و چه در بعد بین‌المللی پیش روی حکومت نوپای مشروطه گذاشت. - صور مستقیم نیروهای نظامی اتفاق مثلث و متحدین در ایران و اشغال سرزمین ناطق جغرافیایی شمال، جنوب و غرب آن کشور بوسیله طرفین درگیر در مخاصمات جنگ جهانی اول هزینه های صیانت از تمامیت ارضی و استقلال ملی را برای دولت مرکزی دوچندان نموده تا آنجا که امنیتی شدن نصای سیاسی ایران، نقض اصول مشروطه و حقوق اساسی، تعقیب و گریز نیروهای سیاسی مشروطه خواه و تعطیلیهای طولانی مدت مجالس مشروطیت از آثار برجسته تحولات سیاست بین‌الملل آن دوران بر اوضاع داخلی کشور میباش.

شرایط آنارشیک و متحول پس از جنگ جهانی اول تا شکل گیری ساختار هیراشی جدید در پرتو نظام حقوق بین‌الملل دولت متوجه و مذاکرات صلح ورسای، فروپاشی رژیم های امپراتوری سنتی و پیدایش ژئوپلیتیک و ساختار امنیتی نوین خاورمیانه همراه با تغییر بازیگران و چه در سطح منطقه ای و چه فرامنطقه ای به صورت مستقیم و غیرمستقیم تأثیرات تعیین کننده ای بر کنشگری احزاب و گروههای سیاسی در ایران گذاشت. مراحل حساسی از تاریخ معاصر که با اعمال سیاستهای مخاطره آمیز از جانب قدرتهای فرامنطقه‌ای نسبت به تمامیت سرزمینی و حاکمیت

ملی، روندنهادینگی توسعه سیاسی در ایران را دچار اعوجاج و تاخیرهای زمانی عدیده ای نمود. نوشتار حاضر با روشی تحلیلی به بررسی نقش دیپلماسی بازدارنده قدرتهای روسیه و بریتانیا و آثار آن بر عدم نهادینگی مشارکت سیاسی دوره مشروطه (۱۹۲۵-۱۹۰۷) می‌پردازد.

تأثیرات مستقیم سیاست بین‌الملل در مقاطع زمانی فوق سبب شد تا سیاست سیاسی سه دوره از ادوار مجلس شورای ملی با نقش‌آفرینی قدرتهای چیره‌گر به چالشهای جدی کشیده شده و تجربه‌ای ناموفق بر جای گذاشت.

نظری مشروطیت که در ابتدا با ابتناء بر شرایط دیپلماسی رقابتی و نفوذبین‌المللی در قدرت مورد اشاره گامهای روبه جلویی برداشته بود اما بایبیداری شرایط نوظهور در حوزه روابط خارجی و پایان عصر رقابت‌ها عملاً آلترناتیو دیپلماسی مشروطه خواهان از حیض انتفاع خارج و موازنه قوا در نقطه مقابل منافع سیاسی آنها تغییر جهت داد.

پس از شرح کلی و مقدماتی مجموعه تحقیقی حاضر متناسب با موضوع شامل فصول و گفتارهایی است.

فصل اول با موضوع چشم اندازی کلی بر سر تشکیل مشارکت سیاسی در ایران از مجلس اول تا پنجم مشروطه آغاز و به بیان شرح کلی از موضوع نوشتار در چارچوب سیر تحولات مشارکت سیاسی احزاب و گروهها زمان حکوم مشروطه حاضر می‌پردازد.

فصل دوم: پیش درآمد اولیه فصل ارائه مسائل موضوعی توسعه و نوسازی سیاسی می‌باشد که البته گفتار اول به بحث در مورد حوزه‌های فکری و نظری پیرامون توسعه سیاسی و روند نوسازی پرداخته است. گفتار دوم از همین فصل به بررسی راهبردی از تنویرهای مطرح

دروادی توسعه سیاسی و کاربست آن در ممالک جهان سوم باتاکید برهژمونی و نقش‌آفرینی سیاست بین‌الملل بعنوان چالشی مهم می‌پردازد. گفتار سوم تئوریهایی مطرح در حوزه نوسازی سیاسی را با واقعیات موجود در منطقه خاورمیانه و کشور ایران به بررسی تطبیقی آن چارچوبه کلی را اختصاص داده است.

فصل سوم: نقش بازدارنده بین‌المللی و روند توسعه دموکراسی در ایران: مقایسه مشروطه که در گفتار اول به شناسایی از موقعیت نظام بین‌الملل (۱۹۲۵-۱۹۰۷) پرداخته در گفتار دوم به شناسایی گروه‌ها احزاب سیاسی مجالس اول تا سوم مشروطیت اختصاص داده شده است و در گفتار سوم سیاست‌های مشترک دولتمایان روس و بریتانیا بررسی می‌شود.

گفتار چهارم چشم‌انداز تحولات سیاسی و بین‌المللی پس از جنگ جهانی اول، فروپاشی تزاریسم، انعقاد قرارداد ۱۹۱۹م. و تبلیغات آن در سطح فروملی، ملی و فراملی در دوره‌های جدید از حیات سیاسی که دوران مجالس چهارم و پنجم را دربرمی‌گیرد پایان نوشتار مربوط به نتیجه‌گیری است. شایان ذکر آنکه هرگونه نواقص و مطالب و کوتاهی در بحث متوجه نگارنده بوده و بجاست تا استادان فرزانه در صورت‌تر کردن آن از هرگونه نظر و نقدهای مضایقه‌نمایند در پایان از همکاران و دوستان فرهیخته خویش در مجموعه دانشگاه پیام نور استان سمنان که حقوق اینجانب در تألیف این نوشتار بودند کمال تقدیر و سپاس دارم.

محمد مهدی حسینی‌مردی

مرداد ۱۳۹۶